

การวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหว
ของขบวนการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมือง
Phenomenon Analysis of Social Movements
for Urban Conservation

อิทธิพร ขำประเสริฐ
Itthiporn Khumprasert

นักวิชาการอิสระ
Independent Scholar
หัวหน้าสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยคริสเตียน

วันที่รับบทความ : วันที่ 17 เมษายน 2566

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 21 พฤษภาคม 2566

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 25 พฤษภาคม 2566

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมืองโดยมุ่งตอบคำถามหลัก 4 ประการ คือ 1) ปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างการเคลื่อนไหว 2) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว 3) กลยุทธ์เพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมือง และ 4) สิ่งสนับสนุนต่อปฏิบัติการอนุรักษ์ชุมชน โดยศึกษาบทเรียนกรณีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมเพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมืองในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ทำการวิเคราะห์หาจุดร่วมของประเด็นแต่ในละปรากฏการณ์ จากการศึกษาพบว่า 1) ปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างการเคลื่อนไหว ประกอบด้วยปัจจัยหลัก ได้แก่ ผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของ คนในชุมชน การเสียผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ และการสูญหายไปของมรดกทางสถาปัตยกรรม ปัจจัยเสริม ได้แก่ ความสำคัญของพื้นที่ นโยบายและแผนพัฒนาเมือง กระแสการอนุรักษ์และการโยกย้ายที่ดี และความเชื่อมโยงจากการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ 2) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว ได้แก่ กลุ่มคนในชุมชน เจ้าของที่ดิน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรหรือหน่วยงานภาคเอกชน และ นักวิชาการ 3) กลยุทธ์ที่ใช้เพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมือง ประกอบด้วย การขัดแย้งกับผู้ที่มีอำนาจ การต่อรองผ่านช่องทางทางการเมืองปกติ การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนเมือง การหาพันธมิตรเพื่อสนับสนุนขบวนการ การใช้สื่อและเวทีวิชาการเพื่อสนับสนุนประเด็นปัญหา การนำเสนอทางเลือกการพัฒนาชุมชนเมืองด้วยตนเอง และ การพึ่งพามีของสถาบันพระมหากษัตริย์ และ 4) สิ่งสนับสนุนต่อปฏิบัติการอนุรักษ์ชุมชน ได้แก่ โลกทัศน์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของผู้ครอบครองพื้นที่ / เจ้าของที่ดิน การจัดการองค์กรชุมชน การสนับสนุนจากแนวร่วมหรือพันธมิตร และการใช้สื่อเพื่อเพิ่มพลังแก่ปฏิบัติการ ข้อค้นพบดังกล่าวสามารถที่จะให้แนวทางสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องศึกษาประเด็นการอนุรักษ์ชุมชนเมืองเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ได้อีกแง่มุมหนึ่ง

คำสำคัญ: การเคลื่อนไหวทางสังคม การอนุรักษ์ชุมชนเมือง กระบวนการกลายเป็นเมือง

ABSTRACT

This article aims to analyze the phenomenon of social movements for urban conservation, with a focus on responding to the 4 main questions: 1) factors contributing to the movement formation 2) participants in the movement 3) urban conservation strategies and 4) facilities for community conservation. By studying the case of social movements for urban conservation in the Bangkok area, the data was analyzed the common points of the issue in each phenomenon. From the study, it was found that 1) factors contributing to the formation of movement consist of the following main factors. The impact on the lives of the community residents, the loss of economic benefits, and the loss of architectural heritage. Other additional factors include the important of the area , urban development plan and policies, conservation trends and nostalgia for the past as well as the degradation of the area's utilization 2) Participants in the movement include: community groups landowners government agencies organizations or private sectors and scholars 3) strategies for urban conservation include: resistance to authorities negotiation through normal political channels presentation of urban identities finding partners to support the movement use of media and academic forums to support the issues propose alternative solutions for urban development and dependence on royal institutions and 4) facilities for community conservation include: the landowners/landlords' perspectives on urban conservation community organization management support from alliances or partners and use of media to enhance operational capabilities. These findings can provide a guidance for those who are interested in studying urban conservation issues to understand another aspect of the phenomenon.

KEYWORDS: social movement urban conservation urbanization process

บทนำ

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้ทำให้เกิดการพลิกโฉมการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมในแต่ละภูมิภาค และเป็นปัจจัยหนึ่งที่นำมาสู่กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) ในแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการรวมตัวของผู้คน กิจกรรมความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนมากมาย ยิ่งไปกว่านั้น การพัฒนาเมืองยังสะท้อนถึงแรงผลักดันในทางเศรษฐกิจ และการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งได้ทำให้เกิดภาวะสองด้านที่เรียกว่า “การใช้สอยเกินกำลัง” (over use) และ “การใช้สอยไม่ได้เต็มที่” (under use) (ปรานอม ต้นสุขานันท์, 2559: น. 383) นอกจากนี้ เมืองยังได้กลายกลายเป็นพื้นที่ที่เป็นความหวังของผู้คนในการยกฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม อย่างไรก็ตามในกระบวนการพัฒนาเมืองนี้ ด้านหนึ่งได้ส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองกับเมือง เช่น ความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ความทันสมัย การคมนาคมที่สะดวก แต่ทว่าอีกด้านหนึ่งได้สร้างปัญหาต่าง ๆ ตามมาด้วย เช่น มลพิษ สิ่งแวดล้อม ชุมชนแออัด ช่องว่างทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ปัญหาเรื่องการอนุรักษ์ชุมชนเมือง นับเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เกิดขึ้น เนื่องจากการพัฒนาเมืองในระบบทุนนิยมนี้ ที่ดินนับเป็นปัจจัยการผลิตที่ถูกนำไปใช้เพื่อการสะสมทุนและเพิ่มมูลค่าที่สำคัญปัจจัยหนึ่ง (อิทธิพร ขำประเสริฐ, 2550: น. 81) จึงทำให้ชุมชนเมืองและย่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ใจกลางเมืองซึ่งมีศักยภาพทางเศรษฐกิจถูกไล่รื้อชุมชน เพื่อแปรเปลี่ยนสภาพเป็นสถานที่พักอาศัย ศูนย์การค้าสมัยใหม่ (Modern Trade) การทำให้เป็นพื้นที่สาธารณะ เป็นเหตุทำให้เกิดขบวนการทางสังคมของชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเคลื่อนไหวรวมตัวกันเพื่อต่อสู้เจรจา ตีรอนักกับผู้มีอำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในพื้นที่ บทความชิ้นนี้ได้ศึกษาบทเรียนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมของชุมชนในพื้นที่เขตเมืองของกรุงเทพมหานคร จำนวน 5 แห่ง ได้แก่ ชุมชนป้อมมหากาฬ ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ชุมชนห้วยหลี่ ชุมชนเวียงนครเกษม และชุมชนเจริญไชย เป็นกรณีตัวอย่างเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น เนื่องจากชุมชนทั้ง 5 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่า เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในมิติประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และเป็นตัวแทนของการเคลื่อนไหวการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของสังคมไทยที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2550 ซึ่งมีปัจจัยมาจากผลกระทบของการพัฒนาเมืองที่คล้ายคลึงกัน บทความวิชาการนี้จึงมุ่งหวังที่จะตอบคำถามหลัก 4 ประการ คือ 1) ปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างการเคลื่อนไหว 2) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว 3) กลยุทธ์เพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมือง และ 4) สิ่งสนับสนุนต่อปฏิบัติการ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดร่วมของประเด็น และในส่วนบทสรุปจะนำทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคมมารวมอธิบายปรากฏการณ์ดังจะได้นำเสนอในหัวข้อถัดไป

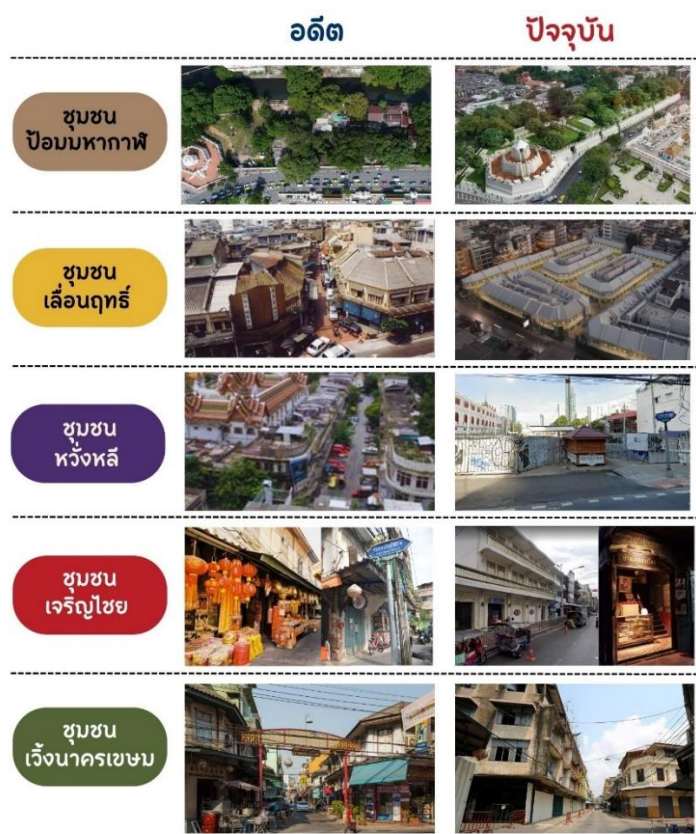
ตารางที่ 1 ภูมิหลังชุมชนเมืองที่เป็นกรณีตัวอย่าง

ประเด็น	ชุมชน				
	ป้อมมหากาฬ	เลื่อนฤทธิ์	ห้วยหลี่	เวียงนครเขมม	เจริญไชย
จุดเริ่มชุมชน	รัชกาลที่ 3	รัชกาลที่ 5	รัชกาลที่ 5	รัชกาลที่ 5	รัชกาลที่ 5
เขตการปกครอง	พระนคร	สัมพันธวงศ์	ยานนาวา	สัมพันธวงศ์	ป้อมปราบ ศัตรูพ่าย
เจ้าของพื้นที่ ปัจจุบัน	กรุงเทพมหานคร	สำนักงาน ทรัพย์สิน พระมหากษัตริย์	วัดยานนาวา	บริษัท ทีซีซี เวียงนครเขมม จำกัด	มูลนิธิจุฬาภรณ์- พันธุ์ทิพย์
อัตลักษณ์	- บ้านไม้โบราณ - การทำทรงนก - เครื่องปั้นดินเผา - ตุ๊กตาดินเผา - คณะลูก เครื่องดนตรี	- อาคารโบราณ - สถาปัตยกรรม - แบบชิโนโปร - ตุ๊กตา - แหล่งค้าส่ง - ผ้าทอผ้าไหม - ที่อยู่อาศัยของ - ชาวไทยเชื้อสาย - จีนและอินเดีย	- อาคารตึกแถวรูป - เรือสำเภา - อดีตเคยเป็นจุด - เปลี่ยนผ่านการ - คมนาคม บริษัท - เรือเมล์ ,ธุรกิจ - บาร์แห่งแรก - ต่อมาท่าเรือได้ - ถูกย้ายไปที่ - คลองเตย - ที่อยู่ของคนไทย - เชื้อสายจีน	- อาคารเก่าแก่ที่มี - คุณค่าทาง - ประวัติศาสตร์ - แหล่งจำหน่าย - เครื่องดนตรี - เครื่องทอง - เหลือง เครื่องใช้ - ไฟฟ้า หนังสือ - เก่า	- แหล่งขาย - กระดาษไหว้เจ้า - ที่อยู่อาศัยของ - ชาวไทยเชื้อสาย - จีน - อาคารเก่าแก่ที่มี - คุณค่าทาง - ประวัติศาสตร์
ประเด็น	พัฒนาเป็นพื้นที่ สวนสาธารณะเพื่อ การท่องเที่ยว	พัฒนาเป็น ศูนย์การค้า สมัยใหม่	พัฒนาเป็นอาคาร พาณิชย์	พัฒนาเป็นโรงแรม และศูนย์การค้า สมัยใหม่	ถูกเวนคืนเพื่อสร้าง ทางขึ้นลงรถไฟฟ้า ใต้ดิน
การรวมตัว	คณะกรรมการ ชุมชน	คณะกรรมการ ชุมชน บริษัท ชุมชน เลื่อนฤทธิ์ จำกัด	คณะกรรมการ ชุมชน	คณะกรรมการ ชุมชน	กลุ่มอนุรักษ์และ ฟื้นฟูชุมชน เจริญไชย
บทสรุปใน ปัจจุบัน	คนในชุมชนย้าย ออกจากพื้นที่	คนในชุมชนย้าย ออกจากพื้นที่ และมีส่วนหนึ่งที่ เข้ามาอยู่ภายหลัง	คนในชุมชนย้าย ออกจากพื้นที่	คนในชุมชนย้าย ออกจากพื้นที่เพื่อ เตรียมพัฒนาเป็น	ตึกบางส่วนถูก เวนคืนในโครงการ รถไฟฟ้าใต้ดิน บางส่วนดำเนิน

ประเด็น	ชุมชน				
	ป้อมมหากาฬ	เลื่อนฤทธิ์	ห้วงหลี่	เวียงนครเขมม	เจริญไชย
		การปรับปรุงพื้นที่ใหม่		โรงแรมและศูนย์การค้า	กิจการค้าขายได้ต่อ

ที่มา: (เครือมาศ มารอด, 2563; จิราภา วรเสียงสุข และอิทธิพร ขำประเสริฐ, มปป; ชาตรี ประภิตนันทการ, 2549; สลิลดา ศรีสันต์, 2557; ศศิธร โคมกระโทก,(2563).

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 5 แห่ง มีจุดร่วมเดียวกันคือเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมายาวนานบ่งบอกได้จากอาคารบ้านเรือน ที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และการประกอบอาชีพศิลปวัฒนธรรมประเพณีในพื้นที่ซึ่งมี อัตลักษณ์ ชุมชนดังกล่าวได้รับผลกระทบจากแนวคิดในการพัฒนาพื้นที่ด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดขบวนการรวมตัวกันเพื่อปกป้องสิทธิ์การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ แต่ท้ายที่สุดแล้วภายหลังจากขบวนการได้ดำเนินไปกลับพบว่า คนในชุมชนเกือบทุกแห่งต้องย้ายออกไปอยู่อาศัยในสถานที่แห่งใหม่แทน มีเพียงบางส่วนที่กลับเข้ามาอยู่ได้โดยมีการค่าเช่าจ่ายในทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นจากเดิม และสมาชิกของชุมชนที่ต้องพบกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งในกลุ่มผู้ที่ย้ายออกไปและกลุ่มผู้เช่าเดิมที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ซึ่งได้รับการพัฒนาแล้ว

ภาพที่ 1 ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา

หมายเหตุ: กรณีชุมชนเจริญชัย พื้นที่ทางกายภาพของชุมชนไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด มีเพียงบางส่วนที่ถูกเวนคืนเพื่อนำไปใช้ในโครงการรถไฟฟ้าใต้ดิน แต่จากการวางผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2556 พื้นที่ดังกล่าวกำหนดให้เป็นพื้นที่ประเภทพาณิชยกรรม รวมทั้งการกำหนดให้พื้นที่รอบสถานีรถไฟฟ้าใต้ดินรัศมี 500 เมตร มีสิทธิในการพัฒนาเป็นพิเศษ จึงทำให้คนในชุมชนกังวลใจว่าในอนาคตพื้นที่ของชุมชนจะถูกเวนคืนไปใช้ประโยชน์ (ศศิธร โคมกระโทก, 2563: น. 37)

ปัจจัยที่นำไปสู่การสร้างการเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมือง

จากการศึกษาสภาพแวดล้อมที่นำไปสู่การก่อตัวของขบวนการทางสังคมเพื่อเคลื่อนไหวในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของกรณีตัวอย่างทั้ง 5 ชุมชน นั้นพบว่ามีหลายปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาพื้นที่อาชีวเคราะห์ได้ว่า มีทั้งปัจจัยหลัก และปัจจัยเสริม ได้แก่

1. ปัจจัยหลัก เป็นเหตุโดยตรงที่ส่งผลให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบจากการใช้ชีวิต ผลต่อการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นสถานที่พักอาศัยในปัจจุบันนำไปสู่การเคลื่อนไหว

1.1 ผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของคนในชุมชน

ผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเมือง โดยการไล่รื้อชุมชน เพื่อพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยรูปแบบใหม่ ศูนย์การค้า หรือพื้นที่สาธารณะ มีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ชีวิตประจำวันของคนในชุมชน หากระดับสถานการณ์นั้นเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วโดยคนในชุมชนไม่ทันตั้งตัว ย่อมสร้างความรู้สึกไม่พึงพอใจมากตามไปด้วย หรือในกรณีที่มีการแจ้งล่วงหน้าเป็นระยะแล้วก็ตาม เนื่องสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการยุติการใช้สอยพื้นที่ซึ่งมีมาอย่างยาวนานของแต่ละครอบครัว จากรุ่นสู่รุ่น แปรเปลี่ยนไปเป็นการเพิ่มต้นทุนในการดำรงชีวิต ได้แก่ เวลา และค่าใช้จ่ายที่มากขึ้น เนื่องจากจำเป็นต้องหาสถานที่พักอาศัยแห่งใหม่ หรือจำเป็นต้องหาแหล่งงานใหม่ หรือทำให้เกิดข้อจำกัดในการเดินทางกับสถานที่อยู่แห่งใหม่กับแหล่งงานเดิม เป็นต้น นอกจากนี้ในมิติทางด้านอารมณ์ความรู้สึก ยังทำให้เกิดการเลือนหายไปของความทรงจำทางสังคม (Social memory) ที่ผู้คนในชุมชนต่างมีประสบการณ์ร่วมกันในการทำกิจกรรมใด ๆ หรืออยู่ในเหตุการณ์ร่วมกัน ความทรงจำร่วมกันก่อให้เกิดเอกภาพและถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความเป็นชุมชน (Halbwachs, 1992) รวมทั้งเป็นพลังในการเคลื่อนไหวทางสังคม

1.2 การเสียผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ

นอกจากผลกระทบจากโครงการพัฒนาชุมชนเมืองจะมีผลต่อผู้ที่อาศัยในชุมชนเมืองแล้ว ยังมีผลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ด้วย ทำให้ผู้ที่อยู่เดิมต้องสูญเสียโอกาสและรายได้ อันเกิดจากศักยภาพของพื้นที่ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีระดับการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสูง มีความพลุกพล่านของคน ความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ รวมทั้งกลุ่มเครือข่ายการค้าและแลกเปลี่ยนที่สนับสนุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน ดังเช่นกรณีพื้นที่ชุมชนเวียงนาครเขมม ซึ่งเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าด้านเครื่องดนตรี เครื่องครัวและเครื่องทองเหลือง ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เป็นแหล่งรวมย่านค้าส่งผ้าทอ ที่ตั้งอยู่ในย่านเศรษฐกิจ ดังนั้นต้นทุนที่จะเกิดขึ้นจึงเป็นการเพิ่มภาระในการลงทุนใหม่ในกิจกรรมเดิม และอาจนำมาซึ่งความเสี่ยงทางธุรกิจ

จากการย้ายไปอยู่ในสถานที่แห่งใหม่ ซึ่งแน่นอนที่สุดการรวมตัวกันต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก น่าจะเป็นความหวังที่ทำให้เกิดทางออกที่เหมาะสมในการแก้ปัญหา

1.3 การสูญหายไปของมรดกทางสถาปัตยกรรม

ผลกระทบโดยตรงอีกประการหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนจากโครงการพัฒนาชุมชนเมือง คือ การรื้อทำลายสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพซึ่งเป็นที่พักอาศัยของคนในชุมชน จากกรณีศึกษาพบว่าทุกแห่งล้วนมีอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและสถาปัตยกรรม เช่น ในชุมชนป้อมมหากาฬ มีบ้านไม้โบราณที่มีการอนุรักษ์โดยชุมชนให้คงอยู่ในรูปแบบดั้งเดิม ชุมชนซอยห้วยหลี่ มีอาคารแถวโบราณรูปเรือสำเภา ลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบชิโนโปรตุกิสที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์และชุมชนเจริญไชย เป็นต้น อาคารเหล่านี้สามารถทำให้ผู้คนหววนะลึกถึงบรรยากาศในอดีตเป็นความทรงจำทางวัฒนธรรม (Cultural Memory) ที่ก่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้คนในปัจจุบัน (ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2557: น. 37) ดังนั้น ชุมชนที่เห็นความสำคัญของอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างดังกล่าว และมีการอนุรักษ์โดยคนในชุมชน จึงมีการรวมตัวกันขึ้นเพื่อเคลื่อนไหว ต่อรองกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

2. ปัจจัยเสริม เป็นผลมาจากแหล่งที่ตั้ง และสภาพของพื้นที่ชุมชนในทางกายภาพ รวมทั้งผลกระทบที่ได้รับมาจากภายนอกชุมชนเมือง โดยมีความเชื่อมโยงกับทิศทางการพัฒนาพื้นที่เขตเมือง ตลอดจนแนวความคิดทางวิชาการ ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเมือง ได้แก่

2.1 ความสำคัญของพื้นที่

ชุมชนเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ (CBD: Central Business District) อันเป็นที่รวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคม เป็นพื้นที่ที่มีกระแสการไหลเวียนของกิจกรรมหลากหลายทั้งในพื้นที่และบริเวณโดยรอบ เช่น ชุมชนเจริญไชย ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ตั้งอยู่ในย่านเยาวราช และบริเวณโดยรอบ ๆ มีย่านสำเพ็ง ย่านคลองถม ย่านพาหุรัด ซึ่งเป็นย่านสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองอยู่รายรอบ สามารถเดินทางไปมาเชื่อมโยงถึงกันได้อย่างสะดวกผ่านระบบโครงข่ายถนน ระบบการคมนาคม และยังเป็นจุดเปลี่ยนถ่ายการคมนาคม (Mode of Transportation) เช่น จากเส้นทางบกด้วยกัน หรือเส้นทางบกสู่เส้นทางน้ำ เส้นทางคมนาคมใต้ดิน เป็นต้น จึงส่งผลให้ชุมชนเมืองนั้น ๆ เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสำหรับการลงทุน และยังมีมูลค่าที่ดินของพื้นที่ชุมชนเมืองตามไปด้วย จึงเป็นแรงผลักดันให้เจ้าของที่ดินหรือนักลงทุนคาดหวังที่จะสร้างกำไรจากพื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2.2 นโยบายและแผนพัฒนาเมือง

นโยบายและแผนพัฒนาเมืองเป็นผลมาจากการกำหนดนโยบายของภาครัฐที่มีแผนงาน โครงการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่ตามวัตถุประสงค์ของแผนพัฒนานั้น ๆ กรณีตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรม เช่น แผนแม่บทการพัฒนาและอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเน้นการเปิดภูมิทัศน์ของพื้นที่ของวัด โบราณสถานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว มีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชนป้อมมหากาฬ แผนพัฒนาโครงการรถไฟฟ้าใต้ดินบริเวณวัดมังกรกมลาวาสที่มีผลกระทบต่อการสูญหายไปอาคารเก่าแก่บางส่วนและผู้ประกอบการอาชีพจำหน่ายกระดาษไหว้เจ้าของชุมชนเจริญไชย นโยบายการพัฒนาที่ดินของวัดยานนาวาบนพื้นที่ของชุมชนซอยห้วยหลี่

เป็นต้น การจัดทำนโยบายหรือแผนพัฒนาชุมชนเมืองที่ดีจึงควรเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ในการตัดสินใจ และมีการศึกษาข้อมูลในทุกมิติอย่างรอบด้านประกอบการดำเนินการ

2.3 กระแสการอนุรักษ์และโยกย้ายถิ่น

กระแสการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของสังคมไทยได้รับความสนใจมาตั้งแต่ พ.ศ. 2515 เริ่มต้นจาก กลุ่มสถาปนิก นักออกแบบชุมชนเมือง และนักผังเมืองที่ได้นำเสนอแนวคิดในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองต่อภาครัฐ ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนเมืองในทางกายภาพ แผนงานส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ที่จะสนับสนุน อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นหลัก แต่ยังไม่ครอบคลุมมิติการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง (สิทธิพร ภิรมย์รัตน์, 2547: น. 41) หลายหน่วยงานได้นำความคิดดังกล่าวไปสู่แผนงาน ซึ่งส่วนหนึ่งกลับกลายมาเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่าง เจ้าของที่ดินและผู้ใช้พื้นที่ปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ในพื้นที่ชุมชนทั้ง 5 แห่งที่เป็นกรณีตัวอย่าง อีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งมีส่วนสนับสนุนการเคลื่อนไหวอนุรักษ์ชุมชนเมือง คือกระแสเกี่ยวกับการโยกย้ายถิ่น วิถีชีวิต ความรู้สึก ความทรงจำ ความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เนื่องจากการเผชิญหน้ากับการสูญเสียอัตลักษณ์ จิตวิญญาณของชุมชน พื้นที่ ทางประวัติศาสตร์เพื่อรื้อฟื้นมรดกทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว (ภูริรัฐ พฤษชัยเนรมิตร, 2563: น.2) ซึ่งได้นำไปสู่การจัดทำแผนฟื้นฟูอนุรักษ์ชุมชนเมืองตามมาด้วย

2.4 ความเสื่อมโทรมจากการใช้ประโยชน์ของพื้นที่

เหตุผลหนึ่งที่ต้องยอมรับเกี่ยวกับใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของคนในชุมชน จะพบว่าลักษณะ ทางกายภาพของชุมชนเมืองมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งนี้เป็นผลมาจากคนในชุมชนเพิ่มพื้นที่ ประโยชน์ใช้สอยจากสถานที่อยู่อาศัย เช่น การต่อเติมพื้นที่ของอาคาร การติดตั้งอุปกรณ์เพิ่มเติมซึ่งทำให้มี ผลกระทบต่อคุณค่าของอาคารเก่า การจัดการสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม รวมทั้งการไม่มุ่งหวังจะดูแลพื้นที่ อย่างจริงจัง เช่น มีการให้เช่าช่วงการใช้พื้นที่เพื่อเรียกเก็บค่าเช่า การใช้พื้นที่เป็นแหล่งเก็บสินค้า โดยไม่ได้พัก อยู่อาศัย การปิดสถานที่ให้รกร้าง เป็นต้น เหตุผลดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งที่เจ้าของพื้นที่ใช้สนับสนุนแนวคิด ในการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่ใหม่

จากปัจจัยดังกล่าวโดยเฉพาะปัจจัยหลัก คือ ผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของคนในชุมชน การเสีย ผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ และการสูญหายไปของมรดกทางสถาปัตยกรรม ถือเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมือง เพื่อดำเนินการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และยังสามารถ อธิบายได้ด้วยปัจจัยเสริม ได้แก่ ความสำคัญของพื้นที่ นโยบายและแผนพัฒนาเมือง กระแสการอนุรักษ์ โยกย้ายถิ่น รวมทั้งความเสื่อมโทรมจากการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ นับเป็นเงื่อนไขสนับสนุนที่ทำให้ผู้ครอบครอง พื้นที่ / เจ้าของที่ดินวางแผนที่จะพัฒนาชุมชนเมืองในรูปแบบของโครงการพัฒนา ปรับปรุง พื้นที่ลักษณะ ทางกายภาพของชุมชนให้มีความเหมาะสม ส่งผลโดยตรงต่อผู้ใช้พื้นที่ในปัจจุบันทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบ อาชีพ การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ชุมชนเมืองทำให้เกิดการรวมตัวกัน ในรูปแบบองค์กรหรือคณะกรรมการชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่ถูกกำหนดโดยเจ้าของ พื้นที่ เกิดการเจรจา ต่อรอง ปะทะ ต่อสู้กันทางความคิดและภาคปฏิบัติเพื่อแสวงหาทางออกในการแก้ไข

ปัญหา ซึ่งทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในปฏิบัติการเกิดขึ้นหลายกลุ่มหลายฝ่ายซึ่งแต่ละฝ่ายต่างแสดงบทบาทที่แตกต่างกันออกไปในขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าว

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

ในปรากฏการณ์เคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมหนึ่ง ๆ จะพบว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder) หลายกลุ่มหลายฝ่ายที่เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการ ซึ่งต่างมีความคิด มุมมอง และบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ รวมทั้งยังพบว่ามีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทั้งในเชิงความร่วมมือ (Cooperate) ความขัดแย้ง (Conflict) การแข่งขัน (Competition) หรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) ในพื้นที่ของชุมชนด้วย ซึ่งได้ทำให้ชุมชนบรรลุความสำเร็จจากแผนการดำเนินงานที่วางไว้ หรืออาจไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม ได้แก่

1. กลุ่มคนในชุมชน

กลุ่มคนในชุมชนเป็นกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์โดยตรงจากพื้นที่ในปัจจุบัน เช่น พักอยู่อาศัย ประกอบอาชีพ โดยการเข้าพื้นที่จากเจ้าของที่ดิน กลุ่มคนเหล่านี้ในแต่ละชุมชนเมืองจะมีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกัน ซึ่งย่อมมีผลต่อกระบวนการคิดและออกแบบแนวทางการจัดการเคลื่อนไหวที่ต่างกันออกไปด้วย ในแต่ละชุมชนมักจะมีการรวมตัวกันในรูปแบบของคณะกรรมการชุมชน องค์กรชุมชน ซึ่งประกอบด้วยตำแหน่งต่าง ๆ เช่น ประธาน รองประธาน กรรมการ เจริญญิก เลขานุการ เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้จะต้องสร้างความไว้วางใจ ความเชื่อมั่นให้กับคนทั้งชุมชน และสร้างกระบวนการสื่อสารข้อมูลให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนของคนทั้งชุมชนในการเคลื่อนไหวหรือดำเนินการเรื่องต่างๆ หรือในชุมชนเมืองบางแห่งมีการจัดตั้งในรูปแบบบริษัทชุมชนขึ้นมาเป็นการเฉพาะเพื่อดำเนินการธุรกรรมของชุมชน

2. เจ้าของที่ดิน

เป็นผู้ที่มีเอกสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของชุมชนเมืองโดยตรงในทางกฎหมาย ซึ่งเป็นได้ทั้งหน่วยงานภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือภาคเอกชน นิติบุคคล เป็นต้น จากกรณีศึกษาทั้ง 5 ชุมชน ได้ให้ข้อคิดว่า ผู้ที่ครอบครองพื้นที่หรือเจ้าของที่ดินปัจจุบันมีแนวโน้มสูงที่จะเพิ่มศักยภาพของพื้นที่ เช่น การพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัย การพัฒนาเป็นศูนย์การค้าสมัยใหม่ เป็นต้น โดยจะเชื่อมโยงกับกิจกรรมการท่องเที่ยว การสร้างกำไรจากการลงทุนในพื้นที่เป็นสำคัญ บทบาทของเจ้าของที่ดินสามารถใช้อำนาจปฏิบัติต่อกลุ่มคนในชุมชนได้อย่างถูกต้องตามที่กฎหมายรองรับ โดยลักษณะของการกระทำของเจ้าของที่ดินต่อกลุ่มคนในชุมชนจากกรณีศึกษา เช่น บางชุมชนถูกบอกเลิกสัญญาเช่าพื้นที่ และกำหนดเวลาให้ออกจากพื้นที่อย่างไม่มีต้นตั้งตัวหรือแจ้งให้รับทราบในระยะเวลาที่เหมาะสม หรือการชักจูงให้คนที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการเข้ามาใช้พื้นที่ได้ภายหลังจากโครงการพัฒนาพื้นที่เสร็จสิ้น เป็นต้น

3. หน่วยงานภาครัฐ

หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในขบวนการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ชุมชน จากกรณีศึกษาพบว่า มีอยู่หลายหน่วยงาน ซึ่งมีบทบาทหลายด้าน เช่น การทำหน้าที่เป็นผู้รับรองยืนยันข้อมูล การให้ข้อมูลเชิงวิชาการ การตัดสินใจทางกฎหมาย การเจรจาไกล่เกลี่ย หรือแม้กระทั่งหน่วยงานภาครัฐบางรายเข้ามาเป็นคู่ขัดแย้งกับชุมชนหากเกิดกรณีพิพาท หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร กรมผังเมือง กองสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ศาลปกครอง สำนักงานตำรวจแห่งชาติ สำนักงานเขตในกรุงเทพมหานคร คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นต้น

4. องค์กรหรือหน่วยงานภาคเอกชน

องค์กรหรือหน่วยงานภาคเอกชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการของชุมชน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

4.1 องค์กรภาคเอกชนที่ทำหน้าที่ในฐานะผู้สนับสนุนข้อมูลทางวิชาการ เช่น การประเมินคุณค่าของอาคารในชุมชน เทคนิควิธีการอนุรักษ์อาคาร มรดกทางศิลปวัฒนธรรม การจัดสภาพแวดล้อมในชุมชน การจัดกิจกรรมเชิงวิชาการ อาทิ สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมโบราณสถานระหว่างประเทศหรือไอโคโมส (ICOMOS) ประจำประเทศไทย เป็นต้น

4.2 หน่วยงานภาคเอกชน เช่น บริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ บริษัทเอกชน ที่ได้รับว่าจ้างให้เข้ามาดำเนินการโดยเป็นตัวแทนของเจ้าของที่ดิน เพื่อพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพ การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้าง รวมทั้งจัดระเบียบพื้นที่ของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นคู่ขัดแย้งกับคนในชุมชนเมืองด้วย

5. นักวิชาการ

นักวิชาการเข้ามามีบทบาทในการให้ความรู้ ประสบการณ์หรือร่วมวิเคราะห์ข้อมูลให้กับคนในชุมชนเพื่อสนับสนุนประเด็นการเคลื่อนไหว หรือบางครั้งเข้ามาร่วมเป็นที่ปรึกษาและร่วมต่อสู้กับชุมชน นักวิชาการส่วนใหญ่ จากกรณีศึกษามาจากสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งมาจากสหสาขาวิชา เช่น นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา พัฒนาชุมชน รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ เป็นต้น นักวิชาการเหล่านี้ต่างใช้มุมมอง ความชำนาญเฉพาะทางในการศึกษาและทำความเข้าใจ รวมทั้งเสนอทางออกให้กับชุมชนในการเคลื่อนไหว

นอกจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วในบางชุมชนเมืองยังอาจมีกลุ่มอื่นๆ ที่เข้ามาช่วยทำหน้าที่แทนชุมชนอีกด้วย เช่น ทนายความ ซึ่งชุมชนอาจว่าจ้างให้เข้ามาดำเนินการทางกฎหมาย สมาชิกสภาเขตท้องถิ่น หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่เข้ามารับฟังปัญหาและใช้เครือข่ายของตนช่วยสนับสนุนปฏิบัติการของชุมชน เป็นต้น

กลุ่มคนต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์กรชุมชน ส่วนหนึ่งเป็นผู้สนับสนุนการดำเนินงานทั้งในด้านแนวคิด ทรัพยากรให้กับชุมชนเมือง ซึ่งมีผลต่อการออกแบบการใช้กลยุทธ์ขององค์กรชุมชนเคลื่อนไหวปกป้องสิทธิการใช้พื้นที่ของชุมชน

กลยุทธ์ที่องค์กรชุมชนใช้เพื่อการอนุรักษ์

จากกรณีศึกษาชุมชนเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการไล่รื้อ เพื่อปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ใหม่ พบว่าแต่ละชุมชนมีกลยุทธ์ที่หลากหลายที่ใช้เพื่อปกป้องการให้ได้มาซึ่งสิทธิในการใช้พื้นที่ไปยังกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่าง ๆ รวมทั้งสาธารณะชนให้ร่วมรับรู้ โดยคาดหวังว่ากลยุทธ์ที่ใช้นั้นจะมีประสิทธิภาพและเกิดผลในทางปฏิบัติ ดังนี้

1. การขัดขึ้นกับผู้มีส่วนอำนาจ

การขัดขึ้นกับผู้มีส่วนอำนาจเป็นกระทำของชุมชนที่แสดงออกมาในรูปของการปฏิเสธ ไม่เห็นด้วยหรือคัดค้านต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่จากนโยบายเจ้าของที่ดิน รูปแบบการขัดขึ้น ได้แก่ การขึ้นป้ายประท้วง การชุมนุมประท้วง การจัดเวทีปราศรัยในชุมชน เป็นต้น มีวัตถุประสงค์โดยนัยเพื่อให้สาธารณชนได้ร่วมรับรู้ปัญหาของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำที่ไม่เป็นธรรม และเป็นการส่งสัญญาณไปยังผู้ครอบครองพื้นที่ ให้รับทราบท่าทีของชุมชน การขัดขึ้นนี้ชุมชนอาจมีการดำเนินการเป็นระยะ ๆ หรือดำเนินการควบคู่ไปกับกลยุทธ์อื่น ๆ

2. การต่อรองผ่านช่องทางการเมืองปกติ

การต่อรองผ่านช่องทางการเมืองปกติเป็นกระทำของชุมชนที่มีการดำเนินการอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรผ่านกลไก หรือช่องทางต่าง ๆ ที่เป็นทางการ โดยการยื่นข้อร้องเรียน ยื่นเอกสารหนังสือแสดงความไม่เห็นด้วยหรือคัดค้านนโยบายและแผนการพัฒนาพื้นที่ รวมทั้งอาจร้องขอข้อมูลเพื่อสนับสนุนประเด็นการเคลื่อนไหวของชุมชน ไปยังองค์กรต่าง ๆ เช่น กรมศิลปากร กรมผังเมือง สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ศูนย์ดำรงธรรม กระทรวงมหาดไทย คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร และโดยเฉพาะการยื่นเอกสารไปยังเจ้าของที่ดิน หรือบริษัทเอกชนที่เป็นตัวแทนเจ้าของพื้นที่ เพื่อทราบคำตอบในประเด็นที่สอบถาม หรือแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมต่อไป

3. การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนเมือง

การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนเมืองเป็นความพยายามของชุมชนที่จะนำเสนอสิ่งที่มีคุณค่าซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสนับสนุนประเด็นการต่อสู้ หรือการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ อัตลักษณ์ดังกล่าวนี้มีทั้งในนามธรรม เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน ความร่วมมือร่วมใจ ความรู้สึกยึดมั่นผูกพันฝังตรึงกับพื้นที่ หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น อัตลักษณ์การประกอบอาชีพในพื้นที่ อาทิ การเป็นย่านค้าส่งผ้า เครื่องกระดาศไหว้เจ้า เครื่องดนตรี หนังสือเก่า เป็นต้น การเชิดชูคุณค่าความสำคัญของสถาปัตยกรรมชุมชน ศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน อาทิ คณะลิเก ประเพณีจิ้นของชุมชน การทำอาหารโบราณ โดยคาดหวังว่าประเด็นดังกล่าวจะช่วยสร้างน้ำหนักให้ชุมชนใช้เป็นเหตุผล และตอกย้ำความสำคัญของพื้นที่ชุมชน ซึ่งควรจะได้รับ การอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไป

4. การหาพันธมิตรเพื่อสนับสนุนขบวนการ

การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมของชุมชน จะไม่สามารถดำเนินการไปได้อย่างโดดเดี่ยว เนื่องจากชุมชนไม่ได้มีเครื่องมือในทางความคิด เทคนิค วิธีการที่จำเป็นสำหรับการต่อสู้จากนโยบายพัฒนาพื้นที่ จำต้องอาศัยเครือข่ายจากภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการด้วย เช่น การอาศัยนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรม ให้เข้ามาช่วยประเมินคุณค่าและความสำคัญของอาคารบ้านเรือนในชุมชน การสนับสนุนจากนักเคลื่อนไหวเข้ามา แนะนำขั้นตอนการปฏิบัติการ ทุนความเข้ามาช่วยดำเนินการทางกฎหมาย หรือกลุ่มองค์กรเอกชนที่ทำงานประเด็นด้านการอนุรักษ์ชุมชนเมืองมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล คำแนะนำ ช่องทางหรือประเด็นการต่อสู้ของขบวนการด้วย

5. การใช้สื่อและเวทีวิชาการเพื่อสนับสนุนประเด็นปัญหา

การใช้สื่อและเวทีวิชาการเพื่อสนับสนุนประเด็นปัญหาเป็นกลยุทธ์ที่ชุมชนเพื่อเพิ่มระดับการรับรู้ข้อมูล ประเด็นปัญหาในชุมชน ให้เป็นที่รับทราบต่อสาธารณะชนมากยิ่งขึ้นผ่านช่องทางการใช้สื่อ โดยเฉพาะสื่อสังคมออนไลน์ที่กระตุ้นความสนใจหรือสร้างระดับการรับรู้ได้อย่างรวดเร็ว อาทิ Website Facebook Instagram YouTube เป็นต้น สื่อเหล่านี้อาจผลิตโดยคนในชุมชนเอง หรือร่วมเผยแพร่ตามสื่อออนไลน์กระแสหลักอื่น ๆ รวมทั้งการที่ตัวแทนชุมชนไปมีส่วนร่วมในเวทีการประชุม เสวนาวิชาการที่จัดโดยสถาบันอุดมศึกษา องค์กรเอกชน ด้านการอนุรักษ์ หรือแม้กระทั่งการจัดเวทีวิชาการสาธารณะในชุมชนนั้น ๆ เอง โดยมีการเชิญนักวิชาการ และตัวแทนชุมชนที่มีลักษณะปัญหาร่วมกันเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พร้อมกับเชิญประชาชนที่สนใจร่วมรับฟัง รวมทั้งยังมีการสนับสนุนให้นักศึกษาและนักวิชาการเข้ามาทำวิจัยในพื้นที่ของชุมชนเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่ข้อมูลของชุมชนไปยังแวดวงวิชาการและสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ชุมชนบางแห่งยังมีการจัดนิทรรศการ ให้ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน และปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน เพื่อให้ผู้ที่เข้ามาศึกษา รับทราบข้อมูลด้วย

6. การนำเสนอทางเลือกการพัฒนาชุมชนเมืองด้วยตนเอง

การนำเสนอทางเลือกการพัฒนาชุมชนเมืองด้วยตนเองเป็นแนวทางที่คณะกรรมการชุมชน หรือองค์กรชุมชนเสนอแนวคิดใหม่สำหรับการพัฒนาพื้นที่ด้วยคนในชุมชนเอง เพื่อยื่นข้อเสนอไปยังเจ้าของที่ดิน เพื่อให้เกิดโครงการพัฒนาพื้นที่ที่จะกระทำโดยชุมชนเอง จากกรณีตัวอย่าง เช่น ชุมชนป้อมมหากาศ ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ชุมชนเวียงนครเขมร ที่คณะกรรมการชุมชน รวมทั้งนักวิชาการ เช่น สถาปนิกชุมชน นักประวัติศาสตร์ และวิศวกร มาสร้างสรรค์แผนการพัฒนาชุมชนร่วมกัน โดยคำนึงถึงบริบททางประวัติศาสตร์และชุมชน เพื่อออกแบบวิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมจากนำเสนอข้อมูลไปยังเจ้าของพื้นที่ สร้างพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต หรือจัดทำแผนพัฒนาพื้นที่หรือแผนแม่บทการปรับปรุงลักษณะทางกายภาพอาคาร สภาพแวดล้อมในชุมชน ให้เป็นไปตามแนวคิดการอนุรักษ์ ซึ่งชุมชนบางแห่งมีการลงทุนพัฒนาพื้นที่ด้วยงบประมาณของคนในชุมชนเอง หรือบางแห่งมีการเจรจาเสนอขอซื้อที่ดินด้วยจำนวนเงินมหาศาลที่มีการระดมจากสมาชิกในชุมชน เพื่อให้ชุมชน มีสิทธิในการครอบครองพื้นที่แทน

7. การพึงบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์

การพึ่งบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นแนวทางที่คนในชุมชนเมืองส่วนหนึ่งใช้ในการคลี่คลายปัญหา โดยมีการดำเนินงานยื่นฎีกาผ่านทางสำนักกราชเลขาธิการขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ต่อพระมหากษัตริย์ เพื่อขอให้พระราชทานความยุติธรรมในอรรถคดีกรณีพิพาท หรือเพื่อขอพระบรมราชานุญาตในเรื่องทุกข์ร้อนต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ของผู้ครอบครองที่ดิน / เจ้าของที่ดิน โดยในหนังสือมีการแสดงข้อมูลและเหตุผลความจำเป็นประกอบการพิจารณา เพื่อทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยต่อไป การถวายฎีกานี้ถือเป็นช่องทางหนึ่งที่เป็นแนวทางนอกเหนือการยื่นหนังสือผ่านหน่วยงานราชการตามช่องทางปกติ

จะเห็นได้ว่าองค์กรชุมชนได้ใช้กลยุทธ์ที่หลากหลายในการเคลื่อนไหว เพื่อทำให้้องค์กรสามารถบรรลุเป้าหมาย อย่างไรก็ตามกลยุทธ์เหล่านี้จะส่งผลให้สำเร็จได้มากน้อยเพียงใดนั้น ปัจจัยหนึ่งขึ้นอยู่กับ การตอบสนองของคู่ขัดแย้งด้วย ยิ่งไปกว่านั้นอาจยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่มาเกี่ยวข้องซึ่งองค์กรชุมชนอาจต้องคำนึงถึง เช่น มุมมองหรือแนวความคิดที่สอดคล้องกันในการพัฒนาพื้นที่ การจัดการองค์กรชุมชนอย่างเหมาะสม การแสวงหาพันธมิตรเข้าร่วมในขบวนการ รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากสื่อให้มีประสิทธิภาพ ดังจะได้กล่าวต่อไป

ภาพที่ 2 การขึ้นป้ายข้อความคัดค้านการพัฒนาพื้นที่ การรวมตัวชุมชน และยื่นหนังสือ

ภาพที่ 3 การจัดเวทีเสวนาวิชาการในแต่ละชุมชน

ภาพที่ 4 การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชน

ภาพที่ 5 แสดงโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์การจัดกิจกรรมของชุมชน

สิ่งสนับสนุนต่อปฏิบัติการอนุรักษ์ชุมชนเมือง

จากการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมของชุมชนเมืองเมืองที่เป็นกรณีศึกษาได้ให้แง่คิดสำหรับการศึกษาการอนุรักษ์ชุมชนเมือง ซึ่งสามารถใช้เป็นบทเรียนหรือการเตรียมการสำหรับชุมชนที่กำลังอยู่ในสถานะเดียวกัน เพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงานของชุมชนให้บรรลุตามแผนงานที่กำหนดไว้ในแง่มุมเหล่านั้น ดังนี้

1. **โลกทัศน์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของผู้ครอบครองพื้นที่ / เจ้าของที่ดิน** เป็นมุมมองของเจ้าของที่ดินที่มีต่อพื้นที่ของชุมชนเมืองซึ่งแต่ละมุมมองจะมีผลต่อการกระทำหรือวิธีการจัดการพื้นที่ชุมชนเมือง สำหรับมุมมองที่ปรากฏจากกรณีศึกษา มีดังนี้

1.1 มุมมองการพัฒนาที่เน้นมิติกายภาพเป็นหลัก เป็นแนวคิดที่มุ่งการพัฒนาเชิงโครงสร้างพื้นฐาน การออกแบบ การจัดการพื้นที่ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ มุมมองนี้ละเลยประเด็นเรื่องปฏิสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นที่ กรณีที่เห็นได้ชัดเจน เช่น แผนพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ที่ให้ความสำคัญกับการเปิดมุมมองทางกายภาพ จนทำให้ชุมชนป้อมมหากาฬถูกไล่รื้อไปในที่สุด โดยปัจจุบันกลับกลายเป็นสวนสาธารณะแทน การพัฒนาดังกล่าวมองข้ามการอยู่ร่วมกันของชุมชนและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับกรณีชุมชนห้วยหลี่ วัดยานนาวาในฐานะเจ้าของที่ดินจะพัฒนาพื้นที่ชุมชนเป็นอาคารพาณิชย์ ทำให้ชุมชนต้องล่มสลายไปในที่สุด

และมีการทุบลำลายอาคารโบราณออกไปจนหมดสิ้น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับวัดยานนาวา (ชาติรี ประภิตนทการ, 2549: น. 39) เป็นต้น

1.2 มุมมองการพัฒนาพื้นที่ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ เป็นแนวคิดของเจ้าของที่ดินที่มุ่งพัฒนาพื้นที่โดยนำเอาหลักการอนุรักษ์ชุมชนเข้ามาผสมผสาน แต่ก็ยังเน้นในเรื่องมิติกายภาพเป็นหลัก โดยอาจมีการออกแบบอาคารสิ่งปลูกสร้างส่วนเพิ่มเติมที่สอดคล้องกับสิ่งปลูกสร้างเดิมในชุมชน กรณีตัวอย่างเช่น ในพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ การนำเสนอแนวคิดในพัฒนาพื้นที่ในระยะแรกแบบอาคารมีการสร้างอาคารขนาดใหญ่ครอบมอยู่บนตัวอาคารโบราณอีกชั้นหนึ่ง (ภาพที่ 6) หรือกรณีชุมชนเว้งนาครเขมม ที่มีแผนการสร้างโรงแรมหลายรูปแบบ โดยมีอาคารโบราณห้อมล้อมพื้นที่ พร้อมกับสร้างร้านค้าปลีกใต้ดินที่มีขนาดใหญ่ (ภาพที่ 7) การพัฒนาพื้นที่ตามแนวคิดดังกล่าวยังไม่ได้คำนึงถึงมิติการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ เพียงแต่มีการชักจูงให้ผู้เช่ารายเดิมที่สนใจให้เข้ามาร่วมลงทุนหรือเข้ามาเช่าพื้นที่ใหม่ได้ภายหลังโครงการเสร็จสิ้น

ภาพที่ 6 แบบแปลนการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ระยะแรก

ภาพที่ 7 แบบแปลนการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเว้งนาครเขมม

1.3 มุมมองการพัฒนาพื้นที่ที่เน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เป็นการระดมความคิดเห็นจากเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าใช้พื้นที่ในปัจจุบัน และอาจรวมถึงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกลุ่มต่าง ๆ ได้ร่วมกันคิด ออกแบบวางแผนการพัฒนาทั้งกายภาพ งบประมาณ รวมทั้งทรัพยากรด้านอื่นๆ เพื่อร่วมกันบรรลุข้อตกลงในการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งในกระบวนการอาจต้องผ่านการเจรจา ต่อบริการ การยอมรับข้อเสนอที่สมเหตุสมผล ระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่าพื้นที่ ดังเช่นกรณีชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ที่ชุมชนได้ผ่านอุปสรรคต่างๆ ผ่านกระบวนการเจรจาต่อรองกับเจ้าของพื้นที่ซึ่งใช้ระยะเวลาพอสมควร จนท้ายที่สุดเจ้าของพื้นที่ยินยอมให้ชุมชนได้พัฒนา ปรับปรุง พื้นพูนุรักษ์ชุมชนด้วยตนเอง วิธีคิดดังกล่าวนี้มักเกิดขึ้นในชุมชนที่มีเอกภาพด้านเชื้อชาติหรือชาติพันธุ์ (Ethnically homogenous) ซึ่งเป็นการปกป้องนักลงทุนจากภายนอก โดยมีการบริหารจัดการด้วยองค์กรชุมชนเอง (ยงธนิศร์ พิณเสถียร, 2557: น. 30) มุมมองการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเมืองที่เน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ปรากฏให้เห็นน้อยมากในสังคมไทย

2. การจัดการองค์กรชุมชน

การอนุรักษ์ชุมชนเมืองจะสามารถขับเคลื่อนไปได้ ต้องอาศัยองค์กรชุมชนที่มีความเป็นปึกแผ่น (Solidarity) ระหว่างสมาชิกในองค์กร ระหว่างผู้นำองค์กรกับสมาชิก รวมทั้งกลุ่มอื่นๆที่มาเกี่ยวข้อง การจัดการองค์กรชุมชนอย่างเหมาะสม จึงเป็นเรื่องที่ทำหยาบการดำเนินงานในแต่ละชุมชนที่จะทำให้เกิดบูรณาการทั้งความคิด และวิธีปฏิบัติให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการมีส่วนร่วมพัฒนาพื้นที่ชุมชนเมือง (สฤชดี ดิยะวงศ์สุวรรณ, 2556: น. 227-228) มีองค์ประกอบสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของการจัดการองค์กรชุมชน ได้แก่

2.1 การสร้างบริบทที่มีความหมายร่วมกัน เนื่องจากสมาชิกชุมชนที่ตกอยู่ในสถานะเดียวกัน มักจะมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนสูง ดังกรณีตัวอย่างที่ทุกชุมชนจะถูกไล่ออกจากพื้นที่ เมื่อได้มีการติดต่อสื่อสารรับรู้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่จะนำมาเป็นกลยุทธ์ในการปกป้องการใช้สิทธิเชิงพื้นที่ทั้งในระดับบุคคลและระดับส่วนรวมแล้วย่อมนำไปสู่พลังแห่งการเปลี่ยนแปลงได้

2.2 การรวมกลุ่มองค์กรชุมชนต้องมาจากการรับรู้และให้คุณค่าต่อวัตถุประสงค์ขององค์กรของสมาชิกเพื่อบรรลุสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อองค์กรและระดับบุคคลมากกว่าการพยายามแทรกแซงและสร้างเงื่อนไขเพื่อแลกเปลี่ยนกับการสนับสนุนทรัพยากรจากองค์กรภายนอก ซึ่งจะส่งผลต่อความเป็นปึกแผ่นขององค์กรชุมชนและความเข้าใจในบทบาทและมีส่วนร่วมของสมาชิก

2.3 การดำเนินโครงการขององค์กรชุมชนควรให้ความสำคัญกับกิจกรรม และวิธีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และการบริหารการตัดสินใจ รวมทั้งการวางแผนโครงข่ายทางสังคมแบบสื่อสารทุกช่องทาง เพื่อป้องกันการเกิดข่าวลือ การส่งต่อข้อมูลที่ขาดความน่าเชื่อถือไปยังระดับบุคคล ซึ่งจะก่อให้เกิดความไม่แน่ใจและมั่นใจกับองค์กรชุมชน

นอกจากองค์ประกอบข้างต้นที่จะช่วยสนับสนุนการจัดการองค์ชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว จากบทเรียนที่เป็นกรณีศึกษาพบว่า ภาวะผู้นำของคณะกรรมการชุมชน ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าปัจจัยอื่น ๆ ที่จะผลักดันการจัดการองค์ชุมชน โดยเฉพาะความเคารพและความไว้วางใจกับผู้นำขององค์ชุมชน (จิราภา วรเสียงสุข และอิทธิพร ขำประเสริฐ, มปป: น. 64)

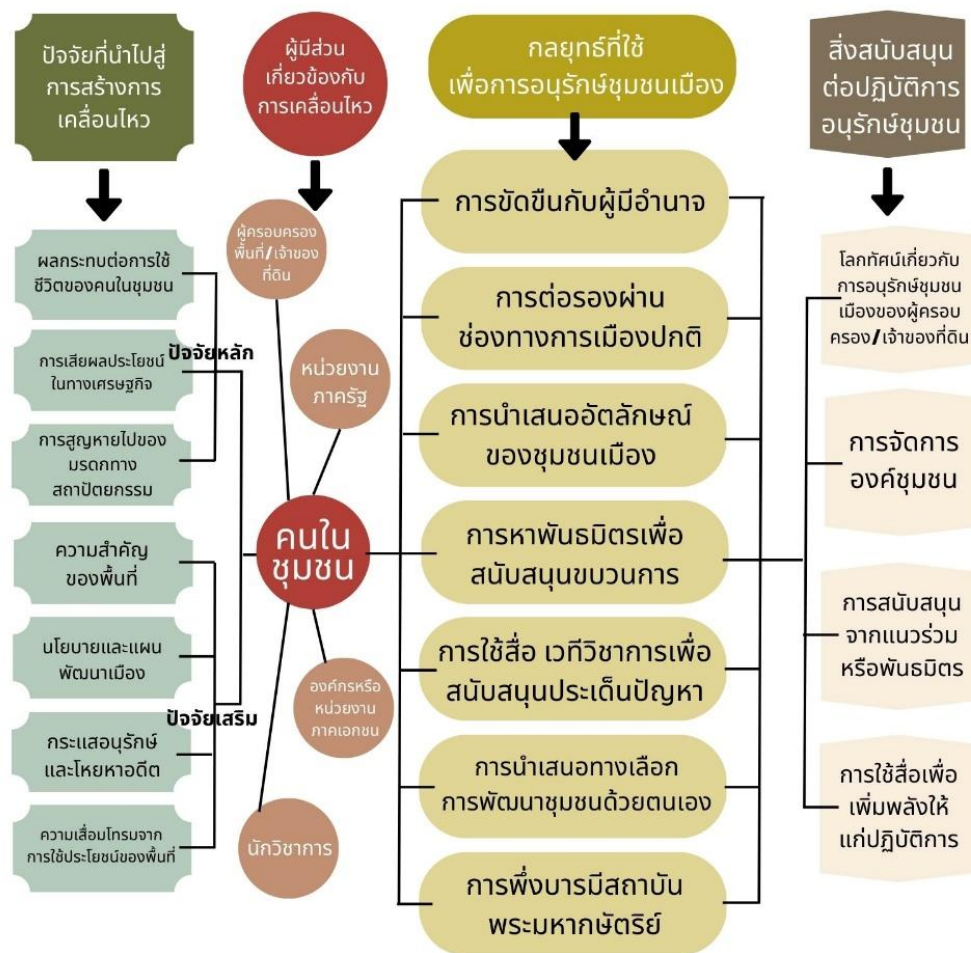
3. การสนับสนุนจากแนวร่วมหรือพันธมิตร

การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมเพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมือง นอกจากจะอาศัยองค์ชุมชนเป็นปัจจัยหลักในการปฏิบัติการด้านต่าง ๆ แล้ว ยังต้องมีการสนับสนุนจากองค์กร บุคคล หน่วยงานอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกในรูปแบบของความร่วมมือซึ่งจะทำให้การอนุรักษ์ชุมชนเมืองสามารถก้าวเดินไปข้างหน้าได้อย่างมีทิศทาง แนวร่วมหรือพันธมิตรนั้นมีอยู่หลากหลายกลุ่ม ตัวอย่างกรณีชุมชนป้อมมหากาฬ พบว่า มีการสร้างเครือข่ายจากกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบในการพัฒนาพื้นที่ด้วยกัน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวางแผนปฏิบัติการของชุมชน (ฐากร สิทธิโชค, 2561: น. 26) รวมทั้งการที่ชุมชนป้อมมหากาฬได้เปิดโอกาสให้นักศึกษานักวิชาการ สื่อมวลชน เข้ามาศึกษาชุมชนในมิติต่าง ๆ โดยปรากฏงานเขียน งานวิจัยของชุมชนป้อมมหากาฬเผยแพร่เป็นจำนวนมากทั้งในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อออนไลน์ หรือในกรณีพื้นที่ชุมชนเจริญไชยที่มีการรวมกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูได้มีการพัฒนาพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรม ประเพณีของชาวจีน และประวัติศาสตร์ของชุมชน รวมทั้งนำเสนอปัญหาที่ชุมชนกำลังได้รับผลกระทบในปัจจุบันผ่านการจัดนิทรรศการ “บ้านเก่าเล่าเรื่อง ชุมชนเจริญไชย” ซึ่งได้มีกลุ่มต่าง ๆ เช่น นักศึกษา นักวิชาการ นักท่องเที่ยว ได้เข้ามาเรียนรู้และร่วมทำกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็นการสร้างแนวร่วมอีกรูปแบบหนึ่งที่ช่วยเผยแพร่ข้อมูลและรับทราบปัญหาของชุมชนซึ่งจะถูกทำให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะร่วมกันของสังคม อีกกรณีตัวอย่างจากการศึกษาวิจัยออกแบบเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ชุมชนเวียงนครเขมร (ปรัชญา ลือชาจรัสสิน, 2557: น. 79) ได้ค้นพบว่าปัจจัยที่มีส่วนสำคัญประการหนึ่งต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชน คือ บุคคลภายนอก ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการอนุรักษ์ สถาปัตยกรรม สถาปนิกชุมชน ที่มีความรู้และประสบการณ์ในการออกแบบทางกายภาพและการวิเคราะห์การลงทุนพัฒนาพื้นที่ เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่า แนวร่วมหรือพันธมิตรที่เป็นองค์ประกอบต่อการสนับสนุนการอนุรักษ์ชุมชนเมือง ประกอบไปด้วยชุมชนเมืองที่เผชิญปัญหาในลักษณะเดียวกัน กลุ่มนักวิชาการ นักศึกษานักท่องเที่ยว รวมไปถึงผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านต่าง ๆ ที่องค์ชุมชนจะต้องเสริมสร้างความร่วมมือเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองด้วย

4. การใช้สื่อเพื่อเพิ่มพลังแก่ปฏิบัติการ

ขบวนการทางสังคม ยังต้องอาศัยพลังของสื่อเพื่อเป็นช่องทางในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อตีแผ่ประเด็นปัญหาในพื้นที่ให้เป็นที่รับรู้ต่อสาธารณะชน แสดงให้สังคมเห็นว่าปัญหาดังกล่าวเป็นประเด็นทางสังคมร่วมกันภายใต้ปัญหาหลักของการพัฒนาเมือง สิทธิในที่อยู่อาศัย และการเคารพในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ สื่อจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สังคมรับรู้ถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นและรับรู้ตามความหมายที่นำเสนอ (สุธิดา พัฒนศรี วิเชียร, 2562: น. 136) องค์ชุมชน ควรที่จะวิเคราะห์องค์ประกอบที่ช่วยให้การสื่อสารด้วยสื่อประเภทต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ประเด็นที่ต้องการนำเสนอ เป้าหมายของการนำเสนอ การแสดงผลกระทบกับชีวิตและชุมชน การออกแบบเนื้อหาความหมาย การเลือกใช้ประเภทสื่อ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ สื่อบุคคล หรือ

สื่อกิจกรรม เป็นต้น สำหรับใช้ในการเคลื่อนไหวในพื้นที่สื่อถูกผลิตขึ้นมาจากทั้งคนในชุมชนผ่านการให้ข้อมูลสาธารณะ เช่น การให้สัมภาษณ์สำนักข่าวต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ การจัดกิจกรรมทางวิชาการในชุมชนและถูกนำไปเผยแพร่ รวมทั้งสื่อที่ผลิตโดยคนนอกพื้นที่ชุมชน อาทิ กลุ่มนักศึกษา นักวิชาการ นักออกแบบ นักกิจกรรมเคลื่อนไหว ที่นำข้อมูลไปเสนอผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น การเขียนบทความวิชาการ บทความวิจัย การเผยแพร่ในเว็บไซต์กลุ่มอนุรักษ์ที่มีความสนใจร่วมกัน หรือการใช้เฟซบุ๊กเพื่อช่วยเพิ่มพื้นที่การสื่อสาร การตระหนักรู้ให้แก่สาธารณะ สร้างเครือข่ายความร่วมมือหรือระดมทรัพยากร (นลินา ไชยะ, 2563: น. 21) การใช้สื่อออนไลน์นับว่าสามารถช่วยสนับสนุนปฏิบัติการได้อย่างกว้างขวาง เนื่องจากผู้ผลิตสามารถที่จะสร้างเนื้อหาได้ด้วยตนเอง และเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งผู้คนสามารถเข้าถึงการรับรู้ข้อมูลได้อย่างสะดวก

ภาพที่ 8 สรุปการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคม
ของขบวนการทางสังคมเพื่ออนุรักษ์ชุมชนเมือง

จากแผนภาพที่ 8 สรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม มีทั้งปัจจัยหลัก คือ ผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของคนในชุมชน การเสียผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและการสูญหายไปของมรดกทางสถาปัตยกรรมและปัจจัยเสริม ได้แก่ ความสำคัญของพื้นที่ นโยบายและแผนพัฒนาเมือง กระแสการอนุรักษ์โยธยาอดีต รวมทั้งความเสื่อมโทรมจากการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ด้วยเหตุเหล่านี้จึงทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกลุ่มต่าง ๆ กับกลุ่มคนในชุมชน ได้แก่ เจ้าของที่ดิน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรหรือหน่วยงานภาคเอกชน และนักวิชาการ เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนหนึ่งมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนแนวคิดและทรัพยากรการดำเนินงานให้แก่คนในชุมชนเมือง มีการระดมความคิดสร้างกลยุทธ์ที่ใช้เพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมือง ได้แก่ การขัดแย้งกับผู้มีส่วนได้ การต่อรองผ่านช่องทางทางการเมืองปกติ การนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนเมือง การหาพันธมิตรเพื่อสนับสนุนขบวนการ การใช้สื่อ และเวทีวิชาการเพื่อสนับสนุนประเด็น ปัญหา การนำเสนอทางเลือกการพัฒนาชุมชนเมืองด้วยตนเอง และการพึ่งบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยคาดหวังว่าวิธีการเหล่านี้จะทำให้คนในชุมชนยังสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ต่อไปได้ แต่ปัจจัยที่องค์กรชุมชนควรคำนึงถึงเพื่อสนับสนุนต่อปฏิบัติการอนุรักษ์ชุมชนควบคู่ไปด้วย คือ โลกทัศน์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของผู้ครอบครองพื้นที่ / เจ้าของที่ดิน การจัดการองค์กรชุมชน การสนับสนุนจากแนวร่วมหรือพันธมิตร และการใช้สื่อเพื่อเพิ่มพลังแก่ปฏิบัติการ

บทสรุป

การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนเมือง เป็นผลพวงมาจากกระบวนการกลายเป็นเมือง ที่นำมาซึ่งการใช้และพัฒนาพื้นที่ในเมืองแบบไม่มีที่สิ้นสุด ยังผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนเมืองด้วยแรงผลักดันกล่าวถึงทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นขบวนการทางสังคมที่มีกลุ่มต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยมีคนในชุมชนเป็นแกนกลางในการเคลื่อนไหวมีการจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน หรือคณะกรรมการชุมชนขึ้นมาเพื่อปกป้องสิทธิในการใช้พื้นที่ด้วยกลยุทธ์ต่างๆ ที่คาดหวังว่าจะทำให้สิทธิการใช้พื้นที่นั้นยังสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ ในทางทฤษฎีการศึกษาลักษณะของขบวนการทางสังคมจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนและมีการรวบรวมสรรพกำลังจากองค์ประกอบต่างๆ นี้สอดคล้องกับทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory) ที่ระบุว่า ความสำเร็จของการเคลื่อนไหวองค์กรชุมชน ต้องมีการระดมจำนวนคนที่เข้าร่วม เงิน และสถานที่ที่เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติการ สิ่งอำนวยความสะดวกในการติดต่อสื่อสาร เครือข่ายความสัมพันธ์จากกลุ่มอื่น ๆ และสื่อมวลชน และที่สำคัญคือ ความเห็นร่วมกันของสมาชิกชุมชนเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปฏิบัติการ (มณีมัย ทองอยู่, 2557: น. 52) แต่อย่างไรก็ตามเกือบทุกชุมชนในพื้นที่กรณีศึกษานี้พบว่า การต่อสู้ไม่ประสบผลสำเร็จ ส่งผลทำให้คนในชุมชนต้องออกจากพื้นที่ มีเพียงบางส่วนกลับเข้ามาเช่าพื้นที่ใหม่ ทั้งนี้อาจวิเคราะห์ได้จาก 1) อำนาจในทางกฎหมายของรัฐไทยสนับสนุนให้เจ้าของที่ดินสามารถที่จะพัฒนาพื้นที่ได้อย่างเต็มที่ถึงแม้ว่าจะมีกฎหมายรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ.2560 ในมาตรา 43 (สำนักเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2563: น. 18) ที่สรุปใจความได้ว่า บุคคลและชุมชนมีสิทธิในการอนุรักษ์ พื้นฟู หรือส่งเสริมสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในชุมชน ตลอดจนให้ชุมชนสามารถเข้าชื่อเสนอแนะหน่วยงานรัฐให้ดำเนินการสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนหรือชุมชนแล้วก็ตาม แต่เหตุการณ์ไ้รื้อชุมชนเมืองก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ

2) ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษายังทำให้เห็นว่าจุดเริ่มต้นของการวางแผนพัฒนาพื้นที่ชุมชนเมืองในสังคมไทยให้ความสำคัญน้อยกับ “การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน” มาใช้อย่างจริงจัง เพื่อให้กลุ่มต่างๆ ทั้งเจ้าของที่ดินและผู้เช่าพื้นที่มีแนวทางหรือหาข้อตกลงร่วมกันภายใต้หลักเกณฑ์การอนุรักษ์ชุมชนเมืองอย่างเหมาะสม 3) การนำประเด็นการอนุรักษ์ชุมชนเมืองโดยการเชิดชูคุณค่าอัตลักษณ์ชุมชน จะพบว่าถูกนำมาใช้เมื่อเกิดวิกฤตกับชุมชน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วควรมีที่มาจากความตระหนักห่วงแหนและการสร้างสำนึกร่วมกันของสมาชิกในชุมชน และเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งจะกลับกลายเป็นพลังของชุมชนที่มีความหมายและใช้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในทุกพื้นที่ก็ทำให้เกิดคุณูปการอย่างหนึ่ง คือ ได้เปิดพื้นที่ทางวิชาการสำหรับผู้ที่มีความสนใจในประเด็นการอนุรักษ์ชุมชนเมืองมารวมตัวกันซึ่งได้ทำให้พรมแดนความรู้ด้านการอนุรักษ์ชุมชนเมืองของประเทศไทยได้ถูกพัฒนาและแพร่ขยายไปมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- เครือมาศ มารอด. (2563). *ความเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬ พ.ศ. 2550-2561*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จิราภา วรเสียงสุข และอิทธิพร ขำประเสริฐ. (มปป). *การศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชนเพื่อปกป้องสิทธิการใช้พื้นที่กรณีศึกษาชุมชนชั้นกลางแห่งหนึ่งในย่านเยาวราช*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาติรี ประกิตนทการ. (2549) *ชุมชนซอยห้วยลี้วัดยานนาวา: ประวัติศาสตร์การค้าชาวจีนในกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ฐากร สิทธิโชค. (2561). ชุมชนป้อมมหากาฬ : การต่อสู้เพื่อแก้ปัญหาการไล่รื้อที่ดิน. *วารสารอินทนิลทักษิณสาร*. 13(1), 9-29.
- ฐานเศรษฐกิจ. (2564). *พลิกตำนาน 'เว็มนาครเขมม' สู่แลนด์มาร์คแห่งใหม่*. สืบค้นจาก www.thansettakij.com
- ปรานอม ต้นสุขนันท์. (2559). *การอนุรักษ์ชุมชนเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรัชญา ลือชาจรัสสิน. (2557) การศึกษากระบวนการออกแบบเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์ย่านไชนาทาวน์กรณีศึกษาชุมชนเว็มนาครเขมม. *วารสารJARS*. 13(2), 73-80.
- ภูริรัฐ พฤกษ์เนรมิต. (2563). การโยกย้ายถิ่น: การศึกษาวิถีชีวิตในผลงานวิชาการของไทย (พ.ศ.2546-2563). *วารสารปาริชาติ*. 34(3), 1-16.
- นลินา ไชยะ. (2563). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยพื้นที่สาธารณะ การเคลื่อนไหวทางสังคมและสื่อสังคมออนไลน์. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 7(1), 14-31.
- ณัฏฐ์ ทองอยู่. (2557). *แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยขบวนการทางสังคม*. ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมกลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ยงธนีย์ พิมลเสถียร. (2557). *การปรับปรุง พื้นที่เมืองและการอนุรักษ์เมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ศศิธร โคมกระโทก. (2563). *การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจีน “เจริญไชย พ.ศ.2411-2563”*. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สลิลตา ศรีสันต์. (2557). *เรื่องเล่าในวันวานของชาวเวียงนาครเขมร เขตลุ่มพื้งวังค์ กรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ: ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุยัต์ ติยะวงศ์สุวรรณ. (2556). บทบาทขององค์กรชุมชนในกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อการพัฒนาชุมชนของประเทศกำลังพัฒนา กรณีศึกษาในพื้นที่กรุงเทพมหานคร. *วารสารหน้าจั่ว*. 27(2556), 203-238.
- สุธิดา พัฒนศรีวิเชียร. (2562). พลังของสื่อสังคมกับการขับเคลื่อนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*. 27(53), 132-155.
- สิทธิพร ภิมยรัตน์. (2547). การอนุรักษ์ชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม: แนวคิดหลักการและผลการปฏิบัติ. *วารสารหน้าจั่ว*. 20, 40-56.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2563). *สิทธิชุมชน*. กรุงเทพฯ: กลุ่มผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการ สภาผู้แทนราษฎร.
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (2550). *กระบวนการสร้างภาพแสดงแทนเพื่อสิทธิเชิงพื้นที่*. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชาสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (2566). *การศึกษาปรากฏการณ์อนุรักษ์ชุมชนเมืองของขบวนการทางสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมือง*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- Halbwachs, M. (1992). Introduction: Maurice Halbwachs 1877 – 1945. In Lewis A. Coser. (ed). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.